

Sebezaměstnání a prekarita: daňové a odvodové aspekty

Alžběta Mangarella

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
Praha 2021

T A
Č R

Projekt Prekarita jako reálná zkušenost sebezaměstnaných a mikropodniků, č. **TL03000670**, je spolufinancován se státní podporou Technologické agentury ČR v rámci Programu ÉTA.

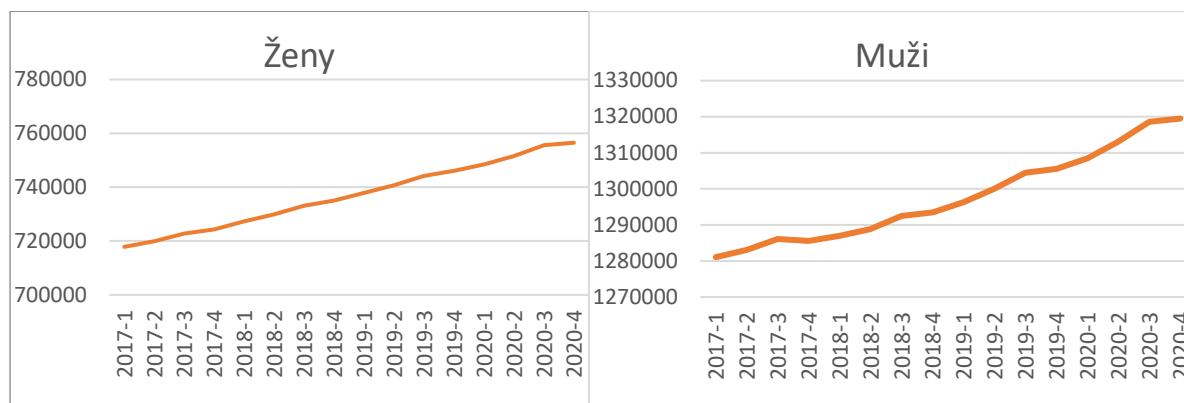
OBSAH

1. Úvod a vymezení problému	4
2. Metodologie a zdroje	6
2.1 Metodologie	6
2.1.1 Definice fyzické a právnické osoby	7
2.1.2 Základ daně z příjmů OSVČ, výdaje a výdajové paušály, evidence	7
2.1.3 Vyměřovací základ, zálohy na pojistné	8
2.1.4 Daň z příjmů	8
2.1.5 OSVČ a rodinný status	10
2.2 Zdroje	10
3. Analýza	11
3.1 Úskalí při zahájení a rozvoji činnosti	11
3.1.1 Zahájení činnosti: fyzická, či právnická osoba?	12
3.1.2 Průběh a rozvoj činnosti	13
3.2 Vybrané kategorie prekarizovaných sebezaměstnaných	15
3.2.1 Sebezaměstnané ženy a péče	15
3.2.2 Sebezaměstnané osoby v kontextu partnerství	16
3.2.3 Sebezaměstnané osoby s potřebou cizích zdrojů financování	17
3.3 OSVČ a ekonomika platform	18
3.4 Přístup k informacím pro české i zahraniční OSVČ	19
4. Závěry	21
5. Doporučení	22
6. Literatura	24
7. Seznam použitých zkratk	25

1. ÚVOD A VYMEZENÍ PROBLÉMU

V České republice dlouhodobě stoupá počet sebezaměstnaných žen i mužů, jak ukazují graf 1 a tabulka 1 s daty Ministerstva průmyslu a obchodu (dále MPO). Počet podnikatelek i podnikatelů stoupá relativně stabilně během posledních čtyř let (s drobným sezónním zpomalením v posledním trimestru každého roku). Za rok 2020 přibylo 10 436 podnikatelek a 13 960 podnikatelů oproti 11 086 a 12 032 v předešlém roce.

Graf 1. Počet registrovaných živnostníků a živnostnic v ČR

Zdroj: MPO 2020¹

Tato data jsou zaměřena na podnikající v širokém slova smyslu a agregují počet živnostníků a živnostnic bez rozlišení jejich statusu na podnikatele/podnikatelky se zaměstnanci/zaměstnankyněmi a na sebezaměstnané bez zaměstnanců/zaměstnankyň. Když se však podíváme detailněji na tyto dvě kategorie v datech OECD, vidíme, že za nárůstem počtu podnikatelů a podnikatelek stojí ve velké míře nárůst počtu sebezaměstnaných osob bez zaměstnanců/zaměstnankyň. Podíl sebezaměstnaných osob v pracovní síle je v ČR vyšší než evropský průměr (16,8 % v ČR vůči 15,5 % v EU roce 2019, podle dat OECD [2021]) a 82 % z nich tvoří sebezaměstnaní bez zaměstnanců/zaměstnankyň (podle dat ČSÚ). Tuto situaci umocňuje aktuální hospodářská krize spojená s pandemií nového typu koronaviru, jelikož sebezaměstnaní může být pro ohrožené skupiny strategií, jak se udržet na trhu práce. Tabulka 1 shrnuje strukturu pracovní síly v roce 2019 a 2020 na základě výběrového šetření pracovních sil (dále VŠPS) Českého statistického úřadu (dále ČSÚ).

¹ Viz <https://www.mpo.cz/cz/podnikani/zivnostenske-podnikani/statisticke-udaje-o-podnikatelich/>

Tabulka 1. Postavení v hlavním zaměstnání

Zaměstnaní (tis. osob)		4. čtvrtletí 2019	4. čtvrtletí 2020 ²	Rozdíl 2019/2020
Celkem		5 304,7	5 217,2	-87,50
Pohlaví	muži	2 952,3	2 920,3	-32
	ženy	2 352,4	2 296,9	-55,50
Zaměstnanci/zaměstnankyně produkčních družstev		4 425, 5	4 337,1	-88,40
Podnikatelé/podnikatelky se zaměstnanci/zaměstnankyněmi		154,4	146,8	-7,6
Podnikatelé/podnikatelky bez zaměstnanců/zaměstnankyň		698,8	705,2	6,4
Pomáhající rodinní příslušníci/příslušnice		26	28,1	2,1

Zdroj: ČSÚ 2020³

V této tabulce vidíme, že počet podnikatelů/podnikatelek bez zaměstnanců/zaměstnankyň, který byl v mezinárodním kontextu vysoký již před krizí, ještě vzrostl, a to na úkor pracovníků a pracovníc v zaměstnaneckém poměru a podnikatelů a podnikatelek se zaměstnanci/zaměstnankyněmi. K této poslední kategorii je nutné podotknout, že úbytek podnikatelů/podnikatelek se zaměstnanci/zaměstnankyněmi v roce 2020 je téměř výhradně úbytkem žen podnikatelek se zaměstnanci/zaměstnankyněmi (Dombrovský 2020).

Tento trend přesunu části pracovní síly do sebezaměstnání je nutné analyzovat v souvislosti s konjunkturou a s vývojem trhu práce. V kontextu nárůstu netypických kontraktů (agenturní zaměstnání, dohody konané mimo pracovní poměr, krátkodobé úvazky, částečné úvazky atd.) může být přesun do sebezaměstnání motivován nutností zajistit náhradní zdroj příjmů, například následkem ztráty zaměstnání. Proto je důležité nahlížet na sebezaměstnání jako na fenomén vystavený specifickým rizikům, který není zcela shodný s podnikáním, a zaměřit se na ohrožené skupiny v intersekcionalní perspektivě: popisovat a analyzovat trajektorie sebezaměstnaných žen, různých věkových skupin, odlišných národností. Tato analýza byla vypracována v rámci projektu „Prekarita jako reálná zkušenost sebezaměstnaných a mikropodniků“⁴ (SOÚ AV ČR 2020–2023), který se zabývá právě rizikem prekarity u živnostníků a živnostnic a návrhy na jejich možná řešení. Předchozí projekt s názvem „OSVČ jako prekérní práce aneb zabraňme dalšímu znevýhodnění žen na trhu práce“⁵ (2017–2020) se již věnoval tématu sebezaměstnaných žen v ČR a riziku prekarity u absolventek, matek (z ČR a z Ukrajiny) a žen v předdůchodovém věku. Některá ústřední témata, jež byla v minulém projektu velmi detailně podchycena (například dopad mateřství na příjmy žen OSVČ), budou reflektována i v této aktualizované studii zaměřené na ženy i muže OSVČ a budeme u nich odkazovat na expertní analýzu z roku 2018 (Kaiserová 2018).

Tato studie analyzuje prekérní aspekty sebezaměstnanosti u žen i u mužů a otevírá nová témata, např. platformovou ekonomiku. Rozvoj digitální ekonomiky a ekonomiky služeb, které nahrávají novým způsobům individualizované nabídky pracovní síly prostřednictvím digitálních platforem, je nezpochybnitelným trendem světového i českého trhu práce. Z těchto důvodů je tedy

² Jde o předběžný údaj³ Viz <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=uziv-dotaz#>⁴ Viz <http://prekarita.soc.cas.cz/>⁵ Viz <http://osvc.soc.cas.cz/>

sebezaměstnanost čím dál tím relevantnějším tématem pro společenské vědy a veřejnou politiku, a to zejména z hlediska prekérních situací a ohrožených skupin na trhu práce. Evropský hospodářský a sociální výbor (dále EESC) (EESC 2020) upozorňuje, že nové typy práce v digitální ekonomice jsou často zdrojem spíše vedlejšího příjvodu, pracovní podmínky nepodléhají dostatečné regulaci a sebezaměstnaní zde mají výrazně omezenější přístup ke kolektivnímu vyjednávání a k sociální ochraně. Kombinace tohoto trendu na trhu práce a hospodářské recese, ve které lidé přicházejí o zaměstnání a hledají nové zdroje příjmu, nás tedy vyzývá k pečlivé analýze prekarizujících aspektů platformového sebezaměstnání.

Dalším bodem, kterým tato studie doplňuje předchozí analýzu prekarity žen OSVČ (Kaiserová 2018), je problematika zakládání a rozvoje podnikatelské činnosti. Jedná se o složitý rozhodovací proces, jenž se tato studie snaží rozdělit na menší celky a popsat daňové a odvodové dopady různých rozhodnutí spojených s administrativními nastaveními sebezaměstnání v krátkém i delším časovém rozmezí. Úvodní metodologická sekce definuje základní pojmy, které potřebuje znát každá sebezaměstnaná osoba k založení, běžnému fungování a rozvoji své činnosti. Analytická část se zaměřuje na specifické momenty při zakládání a průběhu činnosti, kde mohou vyvstávat finanční rizika: například vlivem špatného rozhodnutí při volbě formy podnikání či při výběru způsobu uznávání nákladů. Z důvodu zaměření projektu na rizika prekarity se bude větší část studie věnovat drobným živnostníkům/živnostnicím, tedy osobám samostatně výdělečně činným, bez zaměstnanců/zaměstnankyň i se zaměstnanci/zaměstnankyněmi, spíše než obchodním korporacím. S přihlédnutím k intersekcionalní perspektivě je také nutné rozlišit, které skupiny sebezaměstnaných jsou specificky vystavené riziku prekarity a z jakých důvodů. Tato studie se podrobněji zaměří na ženy v reprodukčním věku, na ženy podnikající s partnerem, na sebezaměstnané osoby s potřebou cizích zdrojů financování a na migrující pracovníky/pracovnice (zejména v rámci platformového zaměstnání).

Se všemi těmito body velice úzce souvisí problematika přístupu k informacím. Z analýzy vyplývá, že existuje prostor pro značné zlepšení dostupnosti informací o daňových a odvodových povinnostech pro sebezaměstnané osoby v nízkokvalifikovaných a nízkopříjmových skupinách. Problému nedostatku informací bude věnována poslední analytická sekce studie a významná část praktických doporučení.

2. METODOLOGIE A ZDROJE

Cílem této studie je popsat možná prekarizační úskalí sebezaměstnání jak při jeho zakládání, tak v jeho průběhu. Proto je nezbytné se v první řadě obrátit k základním právním dokumentům souvisejícím se zakládáním a výkonem ekonomické činnosti ve formě obchodní korporace či osoby samostatně výdělečně činné. Definice základních pojmů, práv a povinností podnikající fyzické a právnické osoby je nezbytná pro uchopení prekarizačních faktorů daňového a pojistného sociálního systému v navazující analytické části.

2.1 Metodologie

Tento oddíl se věnuje základním termínům a souvislostem daňové a odvodové povinnosti sebezaměstnaných osob v ČR: od definice právnické a fyzické osoby přes základ daně z příjmů fyzických osob, výdajové paušály, vyměřovací základ, zálohy na dani a na pojistném až ke zdaňovacímu období, splatnosti daně a specifickým institutům spolupracujících osob a společného zdanění manželů. S těmito termíny se konfrontuje každá začínající sebezaměstnaná osoba. V analytické části se posléze zaměříme detailně na dopady různých rozhodnutí při zakládání ekonomické činnosti, ale také na dopady případné neznalosti těchto složitých a provázaných daňových aspektů podnikání.

2.1.1 Definice fyzické a právnické osoby

Na začátku každé nezávislé ekonomické činnosti stojí otázka, zda podnikat jako fyzická (dále FO), nebo právnická osoba (dále PO). Tato sekce představí definice FO a PO, v analytické části na ně navážeme rozбором výhod a nevýhod obou forem podnikání. Právnická osoba (§ 118 občanského zákoníku) je od fyzické osoby (člověka) separátní útvar, který je nadán právní subjektivitou. Zákon č. 90/2012 Sb., o obchodních společnostech a družstvech (zákon o obchodních korporacích), rozlišuje v § 1 odst. 2 několik forem právnických osob:

- veřejná obchodní společnost (v. o. s.),
- komanditní společnost (k. s.),
- společnost s ručením omezeným (s. r. o.),
- akciová společnost (a. s.),
- evropská společnost a evropské hospodářské zájmové sdružení,
- družstvo.

Fyzickou osobou se rozumí člověk, individuum. Za **osobu samostatně výdělečně činnou** (dále jen OSVČ) se považuje fyzická osoba, jejíž příjmy jsou dosažené výkonem samostatné činnosti podle § 7 zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů. Tyto příjmy se liší od příjmů ze závislé činnosti (§ 6), příjmů z kapitálového majetku (§ 8), příjmů z nájmu (§ 9) a ostatních příjmů (§ 10). **Živnostenské podnikání** je velmi rozšířený typ samostatné činnosti.⁶ Mezi další typy patří zemědělská výroba, umělecké nebo jiné tvůrčí činnosti atd. Rozlišujeme živnosti ohlašovací (volná, řemeslná a vázaná) a koncesované.

Vzhledem k zaměření této studie na prekaritu sebezaměstnaných se analýza zaměří na podnikající fyzické osoby, tedy osoby samostatně činné, které založily svou činnost jednoduchým úkonem na živnostenském úřadě a u kterých je větší pravděpodobnost, že jejich příjmy mohou být nízké či nepravidelné a jejich domácnosti mohou čelit finanční tísní a prekérním situacím. K právnické osobě se vrátíme u problematiky spolupráce partnerů a partnerek. Následující část metodologie uvede definici základních daňových a odvodových povinností OSVČ.

2.1.2 Základ daně z příjmů OSVČ, výdaje a výdajové paušály, evidence

Znalost následujících termínů je nezbytná pro všechny sebezaměstnané osoby od prvního zdaňovacího období jejich činnosti. Definice obsažené v této části umožní analýzu prekarizačních rizik v sekci následující.

Daňová povinnost sebezaměstnané osoby se odvozuje od takzvaného **základu daně**. Základem daně z příjmů OSVČ jsou příjmy ze samostatné činnosti, snížené o výdaje vynaložené na jejich dosažení, zajištění a udržení (§ 7 odst. 3), tedy všechny náklady nezbytné pro její ekonomickou činnost. Pokud nejsou uplatněny skutečné výdaje, může OSVČ využít **výdaje paušálové** (§ 7 odst. 7):

- 80 % z příjmů z živnostenského podnikání řemeslného, také ze zemědělské výroby (nejvýše do částky 1 600 000 Kč),
- 60 % z příjmů ze živnostenského podnikání (nejvýše do částky 1 200 000 Kč),
- 40 % z jiných příjmů ze samostatné činnosti (nejvýše do částky 800 000 Kč),
- 30 % z příjmů z pronájmu (nejvýše do částky 600 000 Kč).

Na takto vypočtený základ daně snížený o odčitatelné položky (§ 34) se aplikuje **sazba daně 15 %**.

⁶ Bez živnosti se podniká například v zemědělství, při podnikání podle autorského zákona či výkonu činnosti lékařů/lékařek, advokátů/advokátek, notářů/notářek, překladatelů/překladatelek, tlumočnicků/tlumočnic a dalších činností podle zvláštních předpisů.

V daňovém priznání pak OSVČ uplatní slevy na dani podle § 35 a slevy na dani a daňové zvýhodnění podle § 35ba, § 35bb a § 35c: tedy mimo jiné slevu na poplatníka, slevu na manžela,⁷ slevu za umístění dítěte. Daňové zvýhodnění na vyživované dítě lze použít i formou daňového bonusu (§ 35c, odst. 1).

Za účelem výpočtu základu daně, tj. příjmů snížených o náklady, eviduje živnostník či živnostnice své příjmy a výdaje v **daňové evidenci** nebo v účetnictví. Tyto termíny nahrazují dříve používané jednoduché účetnictví a podvojně účetnictví, se kterými už se dnes nesetkáme. Daňová evidence je de facto zjednodušené jednoduché účetnictví, jež stačí běžnému OSVČ k zaznamenání příjmů, výdajů, majetku a závazků. Pokud bude OSVČ uplatňovat pro stanovení základu daně výdaje procentem příjmů (tedy výdajový paušál 30–80 %, popsán výše) místo skutečných výdajů, pak je zaznamenávání její aktivity ještě snazší. Naopak účetnictví, dříve známé jako podvojně účetnictví, je velmi komplexní proces, který mají povinnost vést pouze právnické osoby, fyzické osoby zapsané v obchodním rejstříku a fyzické osoby s obratem nad 25 000 000 Kč. K vedení účetnictví se lze dobrovolně přihlásit, ale návrat k daňové evidenci je potom možný nejprve po uplynutí pěti let. Subjekt, jenž vede účetnictví (neboli účetní jednotka), má povinnost účtovat o stavu a pohybu majetku, o jeho zdrojích, o nákladech a výnosech a o výsledku hospodaření. Účetnictví proto za podnikatele a podnikatelky často vedou specializované firmy, které používají účetní software.

2.1.3 Vyměřovací základ, zálohy na pojistné

Za účelem stanovení výše pojistného si OSVČ určí svůj nejnižší **vyměřovací základ** jako 50 % daňového základu. Pojistné se odvádí formou měsíčních záloh a doplatku po podání přehledu o příjmech a výdajích. V prvním roce se platí pojistné na základě minimálního vyměřovacího základu, v dalších letech na základě skutečných příjmů. Pokud je vypočtený vyměřovací základ z předchozího kalendářního roku nižší než minimální vyměřovací základ, pak se odvádějí zálohy na základě minimálního vyměřovacího základu.

Povinné pojištění se dělí na sociální a zdravotní. Sociální pojištění má v gesci Česká správa sociálního zabezpečení (dále ČSSZ) a obsahuje důchodové pojištění a příspěvek na státní politiku zaměstnanosti. Pro zaměstnance spadá pod sociální pojištění automaticky také nemocenské pojištění, které zakládá nárok na nemocenskou, peněžitou pomoc v mateřství, otcovskou poporodní péči a dlouhodobé ošetřovné, pro OSVČ je však účast na nemocenském pojištění dobrovolná. **Zdravotní pojištění** mají v gesci jednotlivé zdravotní pojišťovny: na českém trhu působí sedm zdravotních pojišťoven. V roce 2021 platí OSVČ povinně pojistné na sociální pojištění ve výši 29,2 % z vyměřovacího základu (28 % na důchodové pojištění a 1,2 % na státní politiku zaměstnanosti; minimálně 2 588 Kč) a pojistné na zdravotní pojištění ve výši 13,5 % z vyměřovacího základu (minimálně 2 393 Kč).

Jak již bylo uvedeno, účast na **nemocenském pojištění** (dále NP) je pro OSVČ nepovinná. Z tohoto pojištění je poskytována nemocenská, peněžitá pomoc v mateřství (dále PPM), otcovská a dlouhodobé ošetřovné. Sazba NP pro OSVČ je 2,1 % vyměřovacího základu, minimálně však 126 Kč měsíčně v roce 2020 a 147 Kč měsíčně v roce 2021. Výška dávek se odvíjí od vyměřovacího základu. Více bude o vyměřovacím základu a jeho dopadu na příjmy OSVČ napsáno v analytické sekci (zejména 3.1.2.).

2.1.4 Daň z příjmů

Zálohy na pojistném je třeba odlišit od záloh na **dani z příjmů**. Zálohám na dani z příjmů podléhá ta OSVČ, jejíž poslední známá daňová povinnost byla vyšší než 30 000 Kč. V prvním roce činnosti se tedy zálohy na dani neodvádějí. V dalším roce se vychází z předešlé daňové povinnosti a záloha je pololetní, každá ve výši 40 % předešlé daně z příjmů. Tento podíl je zároveň upraven podle toho, zda byla OSVČ

⁷ Zákon o dani z příjmů formuluje tuto slevu jako slevu na „manžela“, v praxi se však nejčastěji jedná o slevu na manželku.

zároveň zaměstnaná: pokud příjmy ze závislé činnosti přesahují 15 % příjmů, pak jsou zálohy sníženy o polovinu, pokud příjmy ze závislé činnosti dokonce přesahují 50 % příjmů, potom se zálohy neplatí vůbec. Pokud byla poslední známá daňová povinnost vyšší než 150 000 Kč, pak jsou zálohy čtvrtletní, a ne pololetní; dopad podílu příjmu ze závislé činnosti se zachovává.

Sazba daně z příjmů je 15 %⁸ pro fyzické osoby a 19 % pro právnické osoby. V daňovém balíčku pro rok 2021 byla také nově zavedena tzv. paušální daň. Byla schválena Poslaneckou sněmovnou 20. 10. 2020, poté okolo ní panovala nejistota až do 31. 12. 2020, kdy byla schválena Senátem, aby vešla v platnost k následujícímu dni, 1. 1. 2021 (KDP 2021). Její výše činí 5 469 Kč měsíčně. V této částce je zahrnuto minimální zdravotní pojištění ve výši 2 393 Kč a daň z příjmů v symbolické výši 100 Kč, která kompenzuje navýšení minimálního sociálního pojištění o 15 %. To pro tento rok odpovídá výši 2 976 Kč. K paušální dani se mohou přihlásit OSVČ, jejichž obrat nepřekročil 1 000 000 Kč, jež nemají žádný příjem ze závislé činnosti či z nájmu. Při platbě paušální daně odpadá povinnost podávat daňové přiznání. Registrace k paušální dani na rok 2021 byla možná pouze do 11. 1. 2021. V tomto prvním roce existence se k ní přihlásilo 70 359 OSVČ (Žurovec 2021b), tedy přibližně polovina původního odhadu ministryně financí Aleny Schillerové (pro srovnání, celkový počet podnikatelů v ČR k 31. 12. 2020 byl 2 076 010 [MPO 2020]).

Po dani z příjmů fyzických osob je také třeba se zmínit o dani z přidané hodnoty, jelikož bude ve studii relevantní pro služby přijaté ze zahraničí (například zprostředkování zakázky pro řidiče Uberu z holandského sídla společnosti). Zatímco k dani z příjmů je OSVČ povinna se přihlásit do 15 dnů od počátku činnosti či při prvním příjmu z této činnosti, u DPH rozlišujeme registraci dobrovolnou a povinnou. Povinně se OSVČ stává plátcem daně při překročení obratu 1 000 000 Kč za 12 kalendářních měsíců. Povinně se rovněž musí registrovat tzv. identifikovaná osoba, které vznikla povinnost odvést DPH například na základě přijetí služby ze zahraničí. Lhůta pro registraci je 15 dnů od vzniku povinnosti a zdaňovací období je měsíční. Každý měsíc musí OSVČ finančnímu úřadu podávat daňové přiznání a kontrolní hlášení, případně také souhrnné hlášení. Základní sazba DPH činí 21 %, dvě snížené sazby jsou 15 % a 10 %. Živnostníci a živnostnice, jimž se to daňově vyplatí, se mohou k dani registrovat dobrovolně, a to například z důvodu, že obchodují s dalšími plátcí/plátkyněmi daně, a mohou si proto odečíst daň a případně v některých transakcích využít režimu přenesené daňové povinnosti. Složitý systém odpočtu DPH prostřednictvím „vrácení“ odvedené částky finančním úřadem je však citlivý na pokusy o daňové podvody, a správce daně⁹ je proto velmi zdrženlivý a restriktivní. Dobrovolnou registraci je tudíž potřeba dobře zvážit a posoudit všechny klady a zápory. Daňové období je možno změnit na čtvrtletní, pokud obrat nepřesáhne 10 000 000 Kč a pokud plátcem není hlášen jako nespolehlivý v registru plátců DPH.

Pro srovnání: daňové období pro daň z příjmů fyzických osob je jeden kalendářní rok. Přiznání k dani se podává do tří měsíců od konce zdaňovacího období, tedy do 1. 4., a v roce 2021 se nově zavádí delší, čtyřměsíční lhůta, tj. do 1. 5., při podání elektronickou formou. Dále platí lhůta do 1. 7. pro daňové přiznání podané daňovým poradcem, nově o tom však již OSVČ nemusí informovat finanční úřad tři měsíce předem předložením plné moci.

Posledním typem daně, který je třeba uvést pro další analýzu (zejména společnosti Uber v sekci 3.3.), je **daň silniční**, a to z toho důvodu, že se týká všech, kteří používají své vozidlo k samostatné výdělečné činnosti. Daňové období trvá jeden kalendářní rok a k obvyklé lhůtě pro podání přiznání (31. 1.) se letos připojuje delší lhůta, do 1. 4., pro podání přiznání bez vzniku pokuty a pro uhrazení daně bez vzniku úroků z prodlení. Daň silniční se na rozdíl od daně z příjmů neplatí za předešlý rok, ale za aktuální rok. Zálohy jsou splatné čtvrtletně a do 31. 1. se uhradí nedoplatek. Tyto informace jsou důležité například pro kurýry/kurýrky a platformové řidiče/řidičky, kteří/ktelé mohou tuto daňovou povinnost snadno přehlédnout: podrobněji se o tom zmíníme v části o platformové ekonomice.

⁸ Pro příjem přesahující 48násobek průměrné mzdy se sazba zvyšuje na 23 %.

⁹ Nejběžněji se jedná o finanční úřad.

2.1.5 OSVČ a rodinný status

Sekce 3.2 se bude zabývat situací spolupracujících partnerů/partnerek ve výkonu samostatné výdělečné činnosti, proto bude tato metodologická část uzavřena stručnými daňovými dopady takové spolupráce. Společnému jmění manželů (dále SJM) se věnovala Šárka Homfray v legislativní analýze *V kvelbu i na statku. Právní úprava a prekarizace samostatné výdělečné činnosti žen* (Homfray 2018) předešlého projektu SOÚ,¹⁰ a to zejména z perspektivy dluhů a rozpuštění manželství podle znění občanského zákoníku. Zákon o dani z příjmů se vztahuje k manželství ve dvou hlavních situacích: využití slevy na manžela/manželku a institutu spolupracující osoby. Je důležité připomenout, že od 1. 1. 2014 stanoví § 21e odst. 3 zákona o daních z příjmů, že manželem (manželkou) se pro účely daní z příjmů rozumí také partner/partnerka podle zákona upravujícího registrované partnerství. Na druhá/družku se stejná opatření nevztahují.

Podle paragrafu § 35ba může poplatník uplatnit **slevu na manžela** ve výši 24 840 Kč, pokud žije s poplatníkem ve společně hospodařící domácnosti a nemá vlastní příjem přesahující za zdaňovací období 68 000 Kč (pro rok 2020). Je-li manžel/manželka držitelem průkazu ZTP/P, zvyšuje se částka slevy na dvojnásobek. Do příjmů manžela či manželky se nezapočítává rodičovský příspěvek, dávky státní sociální podpory, stipendium při soustavné přípravě na budoucí povolání, dávky sociální péče, dávky pomoci v hmotné nouzi, příspěvek na péči atd. Započítávají se však, kromě hrubé mzdy, hrubých příjmů z podnikání a příjmů z pronájmu, i starobní a invalidní důchod, nemocenské dávky, peněžitá podpora v mateřství a dávky v nezaměstnanosti. V případě sňatku nebo uzavření registrovaného partnerství během zdaňovacího období lze slevu uplatnit až od měsíce, na jehož počátku byly splněny podmínky pro uplatnění nároku.

Institut **spolupracující osoby** je ukotven v § 7a a v § 12 zákona o daních z příjmů, a to v souvislosti s uplatněním výdajů nutných na dosažení příjmů, jejich zajištění a udržení. Spolupracující osobou se rozumí spolupracující manžel/manželka, spolupracující osoba žijící s poplatníkem ve společně hospodařící domácnosti a člen/členka rodiny účastníci se provozu rodinného závodu. (Rodinný závod je ukotvený v novém občanském zákoníku. Není to specifická právnická osoba a vzniká automaticky spoluprací členů/členek rodiny. Zdanění a uplatnění příjmů a výdajů je zahrnuto právě v § 7 a § 12 ZDP prostřednictvím spolupracující osoby.)

Spolupracující manžel/manželka (a tedy i registrovaní partneři/partnerky, ne však druh a družka) mají nárok na uplatnění výdajů ve vyšší míře než ostatní druhy spolupracujících osob: podíl 50 % oproti 30 % a maximální částka za zdaňovací období 540 000 Kč oproti 180 000 Kč, tj. měsíčně nejvýš 45 000 Kč oproti 15 000 Kč pro ostatní spolupracující osoby (§13 odst. 3). Výdaje nelze uplatnit, je-li na manžela/manželku uplatněna sleva podle § 35ba.

Na tyto základní termíny a souvislosti naváže analytická část studie v sekci 3, v níž se zaměříme na specifické problémy, kterým mohou čelit sebezaměstnané osoby v ČR.

2.2 Zdroje

Výše uvedené definice, stejně jako celá analýza obsažená v této studii, čerpají z těchto zákonů:

- zákon č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů (dále ZDP),
- zákon č. 235/2004 Sb., o dani z přidané hodnoty,
- zákon č. 16/1993 Sb., o dani silniční,
- zákon č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti,

¹⁰ „OSVČ jako prekérní práce aneb Zabraňme dalšímu znevýhodnění žen na trhu práce“, 2017–2020.

- zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění,
- zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění,
- zákon č. 280/2009 Sb., daňový řád,
- zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce,
- zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník,
- zákon č. 563/1991 Sb., o účetnictví.

O aktuálním znění všech zákonů použitých v této studii je možné konzultovat na internetových stránkách Ministerstva vnitra pomocí aplikace Sběrka zákonů a Sběrka mezinárodních smluv (MVCR nedat.). Vyhledávač není příliš uživatelsky snadný, cesta k němu také ne: webové stránky Finanční správy ČR¹¹ obsahují odkazy na zákony, které uživatele či uživatelky nasměrují na webovou stránku Portálu veřejné správy,¹² jež s omluvou a zmínkou o restrukturační svých webových stránek odkáže uživatele na konečnou aplikaci Ministerstva vnitra (situace k 24. 1. 2021). Znění zákonů lze rovněž najít na platformě ASPI¹³ (automatizovaný systém právních informací), provozované nakladatelstvím Wolters Kluwer; většina dalších služeb ASPI je však zpoplatněna. Na podobné bázi funguje projekt Zákonyprolidi.cz, který je uživatelsky nejsnazším a také asi nejviditelnějším nástrojem při běžném internetovém vyhledávání. Více bude k problematice dostupnosti a celistvosti informací pro živnostníky a živnostnice uvedeno v doporučeních v sekci 4.

Analýza dále čerpá z elektronických zdrojů České správy sociálního zabezpečení (dále ČSSZ), Ministerstva průmyslu a obchodu (dále MPO), Ministerstva práce a sociálních věcí (dále MPSV), Komory daňových poradců ČR (dále KDP ČR), Asociace malých a středních podniků (dále ASMP) atp.

V období mezi lednem a březnem 2021 se také uskutečnily expertní rozhovory se senátory/senátorkami, zástupci/zástupkyněmi komunitního centra InBáze a zástupci/zástupkyněmi KDP ČR, díky kterým byly lépe zachyceny třecí plochy ve zkušenostech sebezaměstnaných osob, byly identifikovány institucionální faktory prekarizace a možná relevantní a realizovatelná doporučení k jejich minimalizaci.

3. ANALÝZA

3.1 Úskalí při zahájení a rozvoji činnosti

Tato sekce se věnuje hlavním milníkům při vstupu do sebezaměstnání a během jeho rozvoje, kterým noví podnikající čelí. Všichni sebezaměstnaní se vypořádávají s administrativními rozhodnutími, jež mají velmi konkrétní dopady na jejich příjmy a na životaschopnost jejich podnikání. Bez potřebných znalostí se mohou OSVČ při svém rozhodovacím procesu uchýlit ke zkratkám a k chybám, což může vést k dlouhodobějším následkům a možným zdrojům prekarizace v jejich situaci na trhu práce i mimo něj. Z tohoto důvodu se následující podkapitola věnuje detailně následkům různých administrativních rozhodnutí týkajících se nastavení daňových a odvodových povinností a soustředí se na problematiku přístupu k informacím. Z konstatování, že zásadní informace pro úspěšné vedení ekonomické činnosti jsou pro začínající sebezaměstnané často nedostupné, totiž vychází i velká část praktických doporučení, která tato studie formuluje.

¹¹ Viz <https://www.financnisprava.cz/>

¹² Viz <https://portal.gov.cz/app/zakony/?path=/portal/obcan/>

¹³ Viz <https://www.aspi.cz/>

3.1.1 Zahájení činnosti: fyzická, či právnická osoba?

Toto je první rozcestí, které musí vyhodnotit každá osoba, jež zamýšlí provozovat nezávislou činnost. Mezi hlavní faktory ke zvážení patří náročnost administrace při založení a provozu, počet společníků/společnic, obor činnosti a předpokládaný růst. FO má výrazně snazší počáteční administrativní kroky. Nutná je pouze registrace do rejstříku živnostenského podnikání na živnostenském úřadě, která stojí 1 000 Kč. Oproti tomu je založení PO složitější a delší proces, během něhož je nutné řešit strukturu společnosti, sídlo společnosti, živnostenské oprávnění a zápis do obchodního rejstříku (do 90 dnů od založení společnosti). Společenská smlouva společnosti s ručením omezeným musí být sepsána ve formě notářského zápisu. Zápis do obchodního rejstříku musí být také proveden notářem, což má vliv na celkové náklady založení PO.

FO se může do obchodního rejstříku zapsat rovněž,¹⁴ ale vzniká jí tím povinnost vést účetnictví podle § 1 odst. 2 zákona o účetnictví. Jak jsme si vysvětlili v sekci terminologie 2.1.2., účetnictví (dříve známé pod pojmem podvojný účetnictví) je podstatně složitější než daňová evidence (dříve jednoduché účetnictví). Zápisem do obchodního rejstříku také vzniká povinnost zveřejňovat účetní závěrky ve sbírce listin (zejména rozvahu, výkaz zisku a ztráty a přílohu) a vystavovat účetní doklady ve formě předepsané v zákoně o účetnictví.

Většina FO tedy vede pouze daňovou evidenci. V té se účtuje přímo o příjmech a výdajích, a nikoli o nákladech a výnosech, jako tomu je v (podvojném) účetnictví. Daňová evidence, jak už její jméno napovídá, umožňuje snadnější výpočet daňové povinnosti. FO rovněž mohou uplatňovat výdajové paušály, zatímco PO musí vycházet ze skutečných nákladů zaznamenaných v účetnictví. Vyvedení zisku ze společnosti je mnohem komplikovanější u PO, kde si společníci/společnice vyplácejí podíly na zisku podléhající 15% zdanění. Druhou variantou vyplácení prostředků z obchodní společnosti je mzda, s tou se však pojí povinné odvody na sociální a zdravotní pojištění. Pokud tedy srovnáme OSVČ a například s. r. o., daňová povinnost bude nižší pro OSVČ: sazba daně z příjmů FO je pouze 15 %, zatímco sazba daně z příjmů PO činí 19 %, ke kterému přičteme 15 % srážkové daně na vyplacené podíly na zisku, či v případě vyplácení mzdy zdravotní a sociální pojištění a záloha na daň z příjmu. Tento výpočet je sice zjednodušený a zachycuje pouze modelovou situaci, ale pro potřeby této studie postačí: například institut solidární daně¹⁵ (sazba 7 % na příjmy překračující 1 672 080 Kč za rok 2020) není relevantní pro tuto studii zaměřenou na sebezaměstnané osoby ohrožené prekaritou. Z daňového hlediska je tedy podnikání jako OSVČ finančně výhodnější než mikropodnikání formou malé obchodní korporace. Srovnání je složitější, pokud podnikatel či podnikatelka pracují s partnerem/partnerkou. Této situaci se věnuje detailněji bod 3.2.2., připomeňme si však, že podnikání formou právnické osoby má tu výhodu, že umožňuje zaměstnat manžela či manželku. Například výplata mzdy formou dohody o provedení práce do výše, která nezakládá povinnost odvádět sociální a zdravotní pojištění (10 000 Kč měsíčně), je finančně velmi výhodná. Daň z příjmů je u takové spolupráce buď 15 % srážkově, nebo zálohově, pokud poplatník/poplatnice podepsal u tohoto zaměstnavatele/zaměstnavatelky prohlášení poplatníka/poplatnice k dani („růžový formulář“). V tom případě vstupují do hry sleva na poplatníka/poplatnici a další slevy. Zaměstnaný manžel či zaměstnaná manželka mohou také benefitovat z firemního vozu nebo z příspěvků na životní či penzijní připojištění, s čímž se pojí daňové výhody.

Pokud se sebezaměstnaná osoba rozhodne podnikat jako FO, klade si letos (rok 2021) nově otázku, zda se jí vyplatí přihlásit se k paušální dani. Z výpočtů plyne (Žurovec 2020), že paušální daň se vyplatí

¹⁴ FO má povinnost se zapsat, pokud provozuje živnost průmyslovým způsobem či dosahuje průměrné výše příjmů za poslední dvě účtovací období minimálně 120 milionů Kč (podle § 45 zákona o veřejných rejstřících právnických a fyzických osob).

¹⁵ Daňový balíček pro rok 2021 zrušil solidární přírážku a nahradil ji zvýšenou daňovou sazbou 23 % na roční příjmy převyšující 48násobek průměrné mzdy. Ta odpovídá části základu daně nad 141 764 Kč měsíčně, proto se jí také v této studii o prekaritě nebudeme více věnovat.

osobám s příjmem nad 550 tisíc Kč ročně při výdajovém paušálu 60 % a s příjmem nad 400 tisíc Kč ročně při výdajovém paušálu 40 %. Obecně je nejvýhodnější pro ty, kteří uplatňují výdajový paušál 40 %. Zjednodušeně se dá říci, že se vyplatí těm, kdo platí ročně na odvodech a na administrativních nákladech více než 65 000 Kč a neuplatňují slevy na dani, na manžela/manželku v domácnosti a odečitatelné položky (dary, úroky z úvěrů/hypoték, vzdělávání, penzijní připojištění, životní pojištění atd.). Hlavní výhodou paušální daně je zjednodušená administrativa, jelikož odpadá povinnost podávat daňové přiznání. Je však nutné nadále evidovat příjmy a výdaje a schraňovat doklady, jelikož při nesplnění všech podmínek pro paušální daň během roku se bude podnikatel/podnikatelka muset navrátit do klasického režimu: např. při příjmu ze zaměstnání, při příjmu z nájmu nebo při obratu nad 1 000 000 Kč. Ohlasy ekonomů//ekonomek na aktuální podobu jsou velmi kritické: navzdory deklarovanému cíli je výhodná pouze pro osoby s vyšším příjmem. Pro malé OSVČ tedy slibované zjednodušení administrativy týkající se daňových odvodů nenastane. Naopak podnikatelé a podnikatelky s příjmy blízcími se jednomu milionu Kč, kteří pravděpodobně využívají služeb daňového poradce, mohou přejít na paušální daň a ještě zintenzivnit svou daňovou optimalizaci. Posiluje to tudíž daňovou regresi OSVČ, prohlubuje distorze českého daňového systému a pobízí k švarcsystému.

Po výčtu výhod FO nad PO je potřeba se zmínit také o argumentech opačných: mezi hlavní výhody společností s ručením omezeným patří, nepřekvapivě, ručení omezené pouze do výše nesplaceného základního kapitálu. Zato FO ručí za závazky neomezeně celým svým majetkem. Z obchodního hlediska se rovněž dá říci, že společnosti se těší vyššímu stupni věrohodnosti, obzvláště u zahraničních obchodních partnerů, než jednotliví živnostníci a živnostnice.

Pro shrnutí zopakujeme, že začít provozovat živnost jako fyzická osoba je relativně snadné a finančně a časově nenáročné. Oproti tomu při založení s. r. o. či jiné právnické osoby je potřeba počítat s výdaji na právní poradenství, na notářské poplatky atp., jedná se o delší proces, na jehož konci vznikne povinnost provádět systematické účetnictví, a to až do zániku společnosti. U sebezaměstnaných osob ohrožených prekaritou, které k podnikání vede potřeba přivýdělku či náhrady příjmu po nedobrovolně skončeném pracovním poměru, se tedy dá očekávat, že se vydají méně administrativně a finančně náročnou cestou živnosti jako FO. Průběh činnosti je však již od prvního daňového období spojený se složitými daňovými a odvodovými povinnostmi, jež neodpovídají nenáročnosti založení živnosti.

3.1.2 Průběh a rozvoj činnosti

Poté, co je zodpovězena otázka formy podnikání, můžeme identifikovat několik dalších důležitých momentů v průběhu podnikatelské činnosti. Z důvodu zaměření studie na prekarizované pracovníky a pracovnice se bude analýza více věnovat fyzickým osobám. Připomeňme si, že OSVČ se rozumí jakákoli osoba, která provádí samostatnou výdělečnou činnost (s živnostenským oprávněním i bez něj), za pomoci zaměstnanců a zaměstnankyň nebo sama. Zaměstnanec a zaměstnankyně si může najmout fyzická i právnická osoba za podobných podmínek; důležitou výjimku zde tvoří nastavení spolupráce manželů, jemuž se věnuje jedna z dalších částí.

a) Hlavní, či vedlejší SVČ?

Pro správnou identifikaci daňových a odvodových povinností je nejprve potřeba si ujasnit, zda OSVČ vykonává samostatnou výdělečnou činnost jako *hlavní*, či *vedlejší*. Vedlejší činnost je podle § 9 odst. 6 zákona o důchodovém pojištění definována těmito podmínkami:

- souběhem se zaměstnáním,
- nárokem na výplatu invalidního či starobního důchodu,
- nárokem na rodičovský příspěvek, peněžitou pomoc v mateřství či na nemocenské dávky z důvodu těhotenství nebo porodu, pokud vyplývají z nemocenského pojištění zaměstnanců/zaměstnankyň,

- péčí o osobu mladší 10 let, která je závislá na péči jiné osoby ve stupni I, nebo o osobu, jež je závislá na péči jiné osoby ve stupni II až IV,
- souběhem se studiem (nezaopatřené dítě do 26 let),
- výkonem vojenské služby.

Dopady vedlejší SVČ na odvodovou povinnost jsou tyto:

- Odpadá povinnost odvádět povinné zálohy na sociální a zdravotní pojištění v prvním roce. Pojistné se zaplatí jednorázově v dalším kalendářním roce.
- Při příjmu nižším než 85 059 Kč (v roce 2020) odpadá povinnost platit zálohy/přispívat na sociální pojištění. Pokud je příjem vyšší než tato rozhodná částka, pak činí minimální záloha na sociální pojištění 1 036 Kč.
- Zdravotní pojištění se odvádí ze skutečně dosaženého výdělku (nikoli s minimálním limitem jako u hlavní SVČ).

Zbývající povinnosti jsou společné u hlavní a vedlejší činnosti, zejména vedení daňové evidence, každoroční předložení daňového přiznání finančnímu úřadu do 1. 4.¹⁶ a vyplnění přehledu o příjmech a výdajích pro zdravotní pojišťovnu a správu sociálního zabezpečení, nejpozději do měsíce po limitu pro podání daňového přiznání.

Pro hlavní SVČ platí, že se pojištění hradí formou měsíčních záloh. Během prvního roku se platí pouze minimální výše záloh, tedy 2 544 Kč měsíčně na sociálním pojištění a 2 352 Kč na zdravotním pojištění v roce 2020. Poté se zálohy počítají z vyměřovacího základu (50 % daňového základu), a to sazbou 29,2 % základu na sociální pojištění (28 % na důchodové pojištění a 1,2 % na příspěvek na státní politiku zaměstnanosti) a sazbou 13,5 % na zdravotní pojištění. Do 30. dubna musí OSVČ odevzdat Přehled o příjmech a výdajích, na základě kterého se vypočítá celkové pojistné za předešlý rok a také nová výše záloh. U odvodové povinnosti ještě připomeňme, že účast na nemocenském pojištění je dobrovolná. Ty OSVČ, jež přispívají na nemocenské pojištění, tak činí minimální sazbou 2,1 % z vyměřovacího základu, minimálně však 126 Kč měsíčně.

Pro shrnutí, vedlejší SVČ se pojí se snadnější administrativou a nižšími/žádnými zálohami, ale pro registraci k ní musí sebezaměstnaná osoba plnit jasné podmínky, nejčastěji např. být zároveň zaměstnaná, pobírat rodičovský příspěvek či starobní důchod. Při zániku nároku na vedlejší SVČ je OSVČ povinná tuto skutečnost oznámit správě sociálního zabezpečení. Z pohledu prekarity je status vedlejší SVČ vystavený menším rizikům, z důvodu nižších odvodů, snadnější administrativy a doplňujícího příjmu plynoucího ze zaměstnání či z dávek sociální podpory a sociálního pojištění. Při vedlejší činnosti z důvodu souběhu se zaměstnáním navíc zmírňuje propastný rozdíl v sociálním zabezpečení sebezaměstnaných versus zaměstnaných osob.

b) Skutečné, či paušální výdaje?

Otázka výdajů je zásadní z toho důvodu, že jsou to právě příjmy snížené o výdaje, které definují výsledek hospodářství (tj. zisk), na jehož základě se určuje daňový základ, ze kterého bude odvedeno 15 % daně z příjmů do státní kasy (minus slevy na dani a daňová zvýhodnění). Zjednodušeně řečeno, výše výdajů rozhoduje o výši daně a odvodů. Vedení nákladů v evidenci však může být administrativně náročné a vyžaduje znalosti v otázce daňově uznatelných a neuznatelných nákladů. Mnohé OSVČ proto uplatňují výdaje *paušální* neboli procentem z příjmů. V tom případě není nutné o výdajích vést evidenci a schraňovat o nich doklady. Stačí v daňovém přiznání použít paušál podle typu živnosti (§ 7 odst. 7 zákona o daních z příjmů 80 % z příjmů):

¹⁶ Do 1. 7., pokud využívají služeb daňového poradce a tato skutečnost byla doložena do 30. 4.

- 80 % z příjmů z řemesla, ze zemědělství, lesního a vodního hospodářství, nejvýše však pro výdaje do částky 1 600 000 Kč.
- 60 % z příjmů ze živnostenského podnikání, nejvýše však pro výdaje do částky 1 200 000 Kč.
- 40 % z jiných příjmů ze samostatné činnosti, např. autorská tvorba a svobodná povolání, nejvýše však pro výdaje do částky 800 000 Kč.
- 30 % z příjmů z nájmu majetku zařazeného v obchodním majetku; nejvýše však lze uplatnit výdaje do částky 600 000 Kč.

Pro OSVČ, které mají nízké skutečné daňově uznatelné výdaje nebo nechtějí vést složitou administrativu, jsou paušály daňově výhodnější. Připomeňme si, že z 50 % daňového základu (tzv. vyměřovacího základu) se počítá i sazba pojistného. Z krátkodobého hlediska je tedy pro sebezaměstnaného optimální přiznat co nejnižší zisk, tj. co nejvyšší výdaje.

Z dlouhodobého hlediska má však nízký vyměřovací základ velmi negativní dopady na sociální zabezpečení sebezaměstnaných, zejména matek a osob v předdůchodovém věku. Odvrácenou stranou relativně nízkých odvodových povinností jsou totiž nízké vyplácené dávky a celkově limitovaný rozsah sociálního zabezpečení. Těmto specifickým prekarizačním rizikům a jejich dopadům na vybrané skupiny sebezaměstnaných osob se budeme věnovat v další podkapitole.

Pro shrnutí: výdajové paušály jsou obecně velmi výhodné a hojně využívané, jelikož 60 % příjmů ze živnostenského podnikání je relativně vysoká částka, které by nebylo snadné se dobrat prostřednictvím skutečné evidence výdajů. Je to také administrativně velmi nenáročná metoda uplatňování výdajů. OSVČ v ní není povinna evidovat výdaje, ačkoli je to doporučeno kvůli případné kontrole z živnostenského úřadu.

Velkým pozitivem výdajových paušálů z krátkodobého daňového hlediska je nízký základ daně z příjmů, z dlouhodobého hlediska má však tento nízký základ velmi negativní dopady na výši nemocenských dávek, peněžité pomoci v mateřství, starobního důchodu a jiných dávek sociálního zabezpečení. Na tyto situace se více zaměříme v následující sekci.

3.2 Vybrané kategorie prekarizovaných sebezaměstnaných

3.2.1 Sebezaměstnané ženy a péče

Problém nižší úrovně sociálního zabezpečení OSVČ oproti pracovníkům a pracovnícím v klasických zaměstnaneckých poměrech je přirozeně nejlépe vidět v situacích, kdy OSVČ „naplní“ některá ze sociálních rizik krytých systémem sociálního pojištění u klasických zaměstnaných. Od nemocenské přes peněžitou pomoc v mateřství, ošetřovné až po starobní důchod je životní cyklus plný situací, kdy musí být příjem z práce nahrazen jiným zdrojem. Expertní analýza projektu zaměřeného na prekaritu sebezaměstnaných žen nazvaná *OSVČ jako prekérní práce z pohledu daní* (Kaiserová 2018) detailně popsala znevýhodnění sebezaměstnaných žen oproti zaměstnaným ženám v situacích spojených s mateřstvím a péčí o děti. Srovnává modelové situace matek s dětmi podle jejich postavení na trhu práce a upozorňuje na problematický nárok na peněžitou pomoc v mateřství a její výši, na absenci nároku na ošetřovné a na výrazně nižší starobní důchod při srovnatelných měsíčních příjmech.

Tyto aspekty sociálního zabezpečení jsou pro ženy OSVČ zásadní. Začněme nepovinným nemocenským pojištěním. Jednou z dávek nemocenského pojištění je peněžité pomoc v mateřství (dále PPM). Sebezaměstnané ženy, které se pojištění neúčastní, nemají nárok na PPM. Nárok vzniká až po 270 dnech účasti v posledních dvou letech – těhotenství je tedy potřeba naplánovat a k nemocenskému pojištění se přihlásit dostatečně dopředu. Výpočet modelové situace ze studie Romany Kaiserové (2018) upozorňuje také na výrazný rozdíl ve výši PPM mezi zaměstnankyní a OSVČ. Pro zaměstnankyni s hrubou mzdou 30 000 Kč je výše PPM 20 630 Kč. Pro většinu OSVČ (podle příjmů a výdajů – modelově

se zaměříme na příjem 30 000 Kč měsíčně) se však PPM sníží pod 5 000 Kč. PPM bude navíc vyplacena pouze tehdy, pokud OSVČ živnost přeruší nebo převede aktivity na jinou osobu. Výše PPM je ale tak nízká, že se to nemusí vyplatit. Je proto velmi důležité, aby ženy OSVČ znaly dopad účasti/neúčasti na nemocenském pojištění, výši nemocenského pojištění a podmínky čerpání PPM, a to dostatečně dlouho dopředu, než otěhotní. V opačném případě se mohou octnout v situaci, kdy nebudou mít nárok na PPM z důvodu příliš krátké účasti na NP (méně než 270 dní), nebo budou očekávat vyšší PPM (například srovnatelnou s výší, kterou by dostávala zaměstnankyně s podobným příjmem) a dostanou se v prvních týdnech před porodem/po porodu do finanční tísně.

Kromě nároku na PPM pro sebezaměstnané ženy má nemocenské pojištění dopad na udržení příjmů při pracovní neschopnosti. Oproti zaměstnaným mají OSVČ velmi nepříznivé podmínky: tam, kde zaměstnanec či zaměstnankyně obdrží náhradu mzdy za první dva týdny nemoci, nepobírá OSVČ nic: nárok na nemocenskou vzniká až od 15. dne nemoci. U pracovní neschopnosti přesahující celý kalendářní měsíc sice odpadá povinnost platit zálohy na pojistném nezávisle na účasti na nemocenském pojištění (pokud to OSVČ oznámí a doloží pojišťovně), avšak pouze ty OSVČ, které si pojištění platily, mají nárok na snížení vyměřovacího základu při ročním vyúčtování. Modelová situace popsaná v expertní analýze (Kaiserová 2018: 32) upozorňuje na zásadní rozdíl ve výši nemocenské mezi zaměstnankyní a živnostnicí se srovnatelnými příjmy. Žena s příjmem / hrubou mzdou 25 000 Kč měsíčně a pracovní neschopností trvající 20 dní dostane po dobu trvání nemoci 7 548 Kč, pokud je zaměstnaná, a pouhých 726 Kč, pokud je sebezaměstnaná. Jedná se proto o rozdíl naprosto zásadní – od roku 2018 se navíc ještě prohloubil, jelikož byla k 1. 7. 2019 zrušena třídní karenční lhůta¹⁷. Připomeňme, že účast na nemocenském pojištění je nepovinná, nemocenská dávka vypočtená v tomto případě je tedy vyplácena jen v případě, že OSVČ v předchozích třech měsících odváděla nemocenské pojistné. V opačném případě bude její příjem během pracovní neschopnosti nulový. Nízká nemocenská a její výplata až po 14 dnech je jedním z důvodů, proč se mnohé OSVČ nemocenského pojištění neúčastní. Další alternativou je pro ně pojištění pracovní neschopnosti u komerčních pojišťoven, které jsou dražší než státní pojištění, ale mají flexibilnější podmínky. Nízká/neexistující nemocenská je obzvláště palčivým problémem v kontextu pandemie koronaviru, jelikož si OSVČ často nemohou dovolit jít do karantény: (nízké) dávky nemocenské by dostávaly pouze při karanténě trvající déle než 14 dní. A pokud nejsou nemocensky pojištěny, nedosáhnou na náhradu v jakkoli dlouho trvající karanténě. I nově schválená kompenzace (od února 2021) ve výši 1 000 korun za každý den strávený v karanténě a izolaci je podmíněna nemocenským pojištěním (Žurovec 2021a). Jsme tedy svědky situace, kdy je nastavení sociální politiky překážkou v efektivní aplikaci nařízení proti šíření viru – více o dávkách nemocenského pojištění v nouzovém stavu bude shrnuto v analýze mezinárodních zkušeností (Mangarella 2021).

3.2.2 Sebezaměstnané osoby v kontextu partnerství

Sebezaměstnané ženy také čelí specifickým problémům spojeným s jejich statusem v partnerství a v rodině, jmenovitě v kontextu genderových příjmových nerovností a nároků na roli žen v péči o rodinu a domácnost. Není výjimkou, že se na samostatné výdělečné činnosti podílejí partneři a partnerky společně. Český zákon o daních z příjmů takovou spolupráci ohraničuje několika způsoby, které jsme vyjmenovali v úvodní terminologické sekci. Vzhledem k genderovým nerovnostem v partnerství je důležité ocenění práce žen při spolupráci s OSVČ. Ačkoli sebezaměstnaná osoba může mít zaměstnance/zaměstnankyně, manžel či manželka zaměstnanými být nemohou, jelikož zákoník práce zakazuje pracovněprávní vztah mezi manžely a registrovanými partnery/partnerkami. Tento zákaz je interpretován v souvislosti se společným jměním manželů: není možné, aby jeden z nich vyplácel mzdu

¹⁷ Karenční lhůta je doba, během které není vyplácena žádná náhrada mzdy.

druhému z jejich společného majetku. Manžel a manželka mohou být zaměstnání stejnou třetí osobou, právnická osoba s jedním manželem/manželkou ve svém čele také může zaměstnat svým prostřednictvím manžela či manželku, ale fyzická osoba, tedy OSVČ, svého manžela / svou manželku zaměstnat nesmí. V rozhodovacích momentech, zda začít podnikat jako FO či PO, tudíž hraje roli i eventuální spolupráce mezi manželem/manželkou či registrovaným partnerem / registrovanou partnerkou. Pokud je sebezaměstnaná osoba jednatelem/jednatelkou společnosti s ručením omezeným či jiné korporace, může manžela nebo manželku zaměstnat, jelikož se bude jednat o pracovněprávní poměr mezi obchodní společností a jedním z manželů, nikoli mezi manželem a manželkou. Zaměstnání manžela či manželky může být finančně výhodné, například formou dohody o provedení práce do hrubé měsíční odměny 10 000 Kč za měsíc. Připomeňme rovněž, že rozhodování mezi FO a PO není synonymem s rozhodováním mezi podnikáním bez zaměstnanců/zaměstnankyň a se zaměstnanci/zaměstnankyněmi. I OSVČ mohou mít zaměstnance/zaměstnankyni, jen mezi nimi nemůže figurovat jejich manžel/manželka či registrovaný partner / registrovaná partnerka. Co se týče rozhodování mezi FO a PO pro ženy, které plánují založit rodinu a být na mateřské dovolené, je důležité vzít v potaz, že OSVČ na mateřské dovolené nemůže osobně vykonávat činnost. Nemůže například podepisovat faktury, což za ni mohou dělat její zaměstnanci/zaměstnankyně (v tom případě je vhodné zvážit případnou roli manžela nebo manželky jako zaměstnance obchodní korporace), ale také spolupracující osoba. Vystává zde mimo jiné otázka, jaké následky bude mít případné přenechání činnosti partnerovi/partnerce po dobu trvání mateřské dovolené na její status v podnikání po návratu do aktivity.

V případě, že se sebezaměstnaná osoba rozhodne podnikat jako fyzická osoba, je institut spolupracující osoby způsobem, jak ukotvit spolupráci partnerky a partnera (nebo mezi partnery či mezi partnerkami). Z daňového hlediska je to výhodný způsob, jak si snížit daňovou povinnost. Je to však možné pouze tehdy, pokud na manžela či manželku není uplatňována sleva. V praxi znamená sleva na manžela téměř vždy slevu na manželku, což vyplývá z tradičního rozdělení rolí mezi partnerem a partnerkou a z průměrných příjmových nerovností na českém trhu práce. Pokud je uplatňována sleva na manželku, je pravděpodobné, s ohledem na strukturu daňových pobídek, že bude pro domácnost finančně výhodné ponechat činnost ženy nadále formálně neoceněnou – s negativními dopady na její sociální zabezpečení, finanční autonomii v případě rozpadu manželství a společného podnikání (ačkoli je chráněna SJM), na pozdější výši starobního důchodu atd. Pokud jsou manžel a manželka vedeni jako spolupracující osoby, pak se vrací otázka výše vyměřovacího základu. Možnost uplatnění výdajů podílem 50 % na každého z manželů v praxi znamená, že i když se jeden z partnerů nepodílí na činnosti v této výši (či vůbec), může být takové uplatnění finančně výhodné z důvodu snížení daňového základu a vyměřovacího základu. Jak jsme ale již viděli na několika příkladech, nízký vyměřovací základ je sice z krátkodobého hlediska finančně výhodný pro daň z příjmů a odvody na sociálním a zdravotním pojištění, má však velmi negativní dopady na výšku dávek sociálního zabezpečení.

3.2.3 Sebezaměstnané osoby s potřebou cizích zdrojů financování

Zmiňme se také o tom, že nízký daňový základ ztěžuje, či dokonce znemožňuje přístup k hypotečním úvěrům a vede k vyšším úrokům u těchto úvěrů. Důvodem je, že banky hodnotí tzv. bonitu žadatele o úvěr (jeho úvěruschopnost) na základě jeho příjmů tak, jak jim to ukládá § 86 zákona o spotřebitelském úvěru. U zaměstnaných k tomu poslouží potvrzení o příjmech za poslední tři měsíce, ale u OSVČ se postupuje nepřímo na základě posledního daňového přiznání. Ovšem daňová optimalizace a uplatňování co nejvyšších výdajů za účelem snížení daňového základu má za následek i snížení příjmů, na základě kterých banka hodnotí, zda a za jakých podmínek živnostníkovi či živnostnici schválí úvěr. Tomuto problému čelí hlavně začínající OSVČ, jež pravděpodobně nevykazují velký zisk, a OSVČ uplatňující výdajové paušály. Ty mohou významně prohloubit rozdíl mezi skutečným ziskem a

základem daně – banka ale bude bonitu posuzovat pouze podle základu daně. Banky se postupně uplatňování paušalových výdajů přizpůsobily a žádosti o úvěr mohou posuzovat částečně individuálně. Od roku 2021 však tuto nejistotu pro OSVČ ještě zvýší nově zavedená paušální daň, při které odpadá úplně povinnost podat daňové přiznání. Bez něj ale banky nemají podklady pro výpočet bonity a je zatím nejisté, jakým způsobem se k tomuto problému postaví (Morávek 2020). Když se živnostník či živnostnice rozhodují, zda pokračovat s uplatňováním skutečných, nebo paušálních výdajů a platbou jednotlivých odvodů a daně z příjmů, či všechno sloučit do jedné paušální daně, čelí tedy další nejistotě a informačnímu vakuu ohledně širších souvislostí svého rozhodnutí.

K palčivé otázce nedostupnosti informací se ještě vrátíme v obecné rovině v poslední části analytické sekce (3.4). Nejprve se však zaměříme na specifické problémy, kterým jsou vystaveny sebezaměstnané osoby při výkonu služeb prostřednictvím digitálních platform. Služby, jež platformy zprostředkují, apř. přeprava osob, kurýrní přeprava zboží, úklid atp., jsou často nízkokvalifikované, mají nízká finanční ohodnocení a pohybují se v nich migranti/migrantky. Problematika nedostupnosti informací a nedostatku finančních prostředků na účetní a daňové poradce/poradkyně je v nich tedy ústřední.

3.3 OSVČ a ekonomika platform

V úvodu studie byla zmínka o digitálních platformách jako narůstajícím trendu globálního trhu práce. Široké veřejnosti jsou tyto fenomény známé pod termíny sdílená ekonomika, kolaborativní ekonomika, „gig“ ekonomika (česky poptávková ekonomika) atd. Tyto termíny se dostaly do povědomí veřejnosti v souvislosti s rozvojem služeb jako Airbnb a Uber, v nichž vlastníci svůj majetek (tedy byt či auto) *sdíleli* s poptávajícími, kteří měli možnost se levněji ubytovat a cestovat, zatímco nabízející si mohli tímto způsobem přivydělat. Reálně se však jedná o pronájem majetku, ne jeho sdílení. Ekonom Jan Drahokoupil z Evropského odborového institutu (dále ETUI) poukazuje na to, že termín sdílená ekonomika je zavádějící, jelikož nezachycuje, že v jejím centru zůstává tržní mechanismus. Evropská komise ve svých publikacích nahradila pojem sdílená ekonomika kolaborativní ekonomikou, tato změna ale problém nevypovídající terminologie nevyřešila. Tato expertní studie se tedy drží závěrů Jana Drahokoupila (Drahokoupil, Fabo 2016) a používá pojem platformová ekonomika. V České republice je tento fenomén zatím málo prozkoumaný a legislativně nedostatečně uchopený (Homfray 2021).

Zaměříme se na příklad řidičů firmy Uber. Tato platforma je velmi klasickým příkladem fungování digitální poptávkové ekonomiky a dala dokonce vzniknout termínu „uberizace“ pracovního trhu. Jako nezávislí poskytovatelé/poskytovatelky dopravních služeb jsou řidiči/řidičky Uberu zodpovědní/zodpovědné za své daňové povinnosti. Jedná se samozřejmě o daň z příjmů, ale také o daň silniční (jelikož používají své soukromé vozidlo k ekonomické činnosti) a překvapivě pro mnohé, rovněž o daň z přidané hodnoty. Týká se to všech řidičů/řidiček, i těch, kteří/které nemají obrat vyšší než 1 milion Kč za 12 měsíců (klasická povinnost registrace k DPH). Důvod je ten, že společnost Uber nefakturuje v ČR, ale v Holandsku. Za každou poskytnutou jízdu odvede řidič/řidička servisní poplatek do Holandska, čímž přijímá službu z jiného členského státu, a stává se tak automaticky osobou identifikovanou k DPH. Administrativní povinnosti s tím spojené jsou registrace k dani z přidané hodnoty jako osoba identifikovaná a následná přiznání za každý kalendářní měsíc. Stejná situace vznikne, jakmile přijmeme jakoukoliv službu od osoby neusazené v tuzemsku: týká se to tedy společností, jež jsou digitálně přítomné v ČR, ale nemají zde své sídlo. Výklad finanční správy je takový, že i poskytovatelé/poskytovatelky krátkodobého ubytování přes Airbnb či Booking.com jsou osobami identifikovanými k dani a měli/měly by se proto k dani registrovat. Důvod je stejný jako pro řidiče/řidičky Uberu: u každé transakce odvádějí servisní poplatky za zprostředkování služby a tyto poplatky plynou do zahraničního sídla těchto platform. Vzniká tedy povinnost registrace k DPH do 15 dnů od přijetí první platby za ubytování. Stejně tak při přijetí reklamních služeb od společností, jako je

Google nebo Facebook, se stává OSVČ osobou identifikovanou k dani a vzniká jí povinnost registrovat se k DPH a odvést daň z poplatku zaplaceného do zahraničního sídla těchto společností.

V úvodní popisné části této studie jsou shrnuty náležitosti s odváděním DPH. Víme tedy, že se jedná o relativně složitou a časově náročnou administrativu, zejména v poměru k malým částkám, kvůli nimž povinnost vznikla: DPH se odvádí pouze ze servisního poplatku za služby platformy, ne z hodnoty samotné služby (ubytování, převoz osob či zboží, úklid) poskytnuté českou OSVČ. Finanční úřad navíc odvody DPH aktivně kontroluje i při těchto nízkých částkách: v roce 2019 se kontrola zaměřila specificky na stovky řidičů/řidiček Uberu a dalších platform, kteří/ktelé neplnili/neplnily svou daňovou povinnost vůči dani z příjmů, dani silniční a DPH.

Situaci ještě komplikují společnosti známé jako „flotily“, jež vstupují do vztahu mezi Uberem a řidičem/řidičkou a příslibují převzetí daňových povinností. Některé své řidiče/řidičky zaměstnávají, ale jiné mají status nejasný a řidič/řidička je dále OSVČ s daňovou povinností, avšak ještě nižšími příjmy. Uber na svých stránkách (Uber.com nedat.) publikuje list flotil, ke kterým se řidiči/řidičky mohou zaregistrovat. Přesné podmínky nejsou známy, jen se dočteme, že řidiči/řidičky mohou jezdit buď svým autem, nebo si auto od flotily pronajmout. Flotily, pro něž jezdí kurýři/kurýrky na platformě Wolt,¹⁸ spolupracují s kurýry/kurýrkami formou DPP a strhávají 16–20 % hrubého výdělku. Pokud kurýr/kurýrka nepodepíše s flotilou prohlášení poplatníka/poplatnice k dani (tzv. růžový formulář), bude mu/jí dále snížen výdělek o srážkovou daň v sazbě 15 %. Existují situace, kdy při nízkých příjmech může být srážková daň vrácena, ale je nutno podat daňové přiznání a o vrátku požádat. Dodejme, že takové zprostředkovací služby jsou v různých podobách rozšířené i v dalších službách mimo dopravu osob, například u úklidu. Aktéři/aktérky neziskového sektoru pracující s migranty/migrantkami upozorňují, že v tomto odvětví velmi často pracují ženy migrantky. Pro pracovníky/pracovnice v nízkokvalifikovaných službách s limitovanou znalostí českého jazyka se komplexita daňových a odvodových povinností samozřejmě ještě zvyšuje.

3.4 Přístup k informacím pro české i zahraniční OSVČ

Otázka přístupu k informacím je obecně vyzdvihována jako častý problém drobných živnostníků a živnostnic a potenciálně výrazný prekarizační faktor. Složitost českého daňového systému a nedostupnost koherentních, aktualizovaných a uživatelsky přehledných informací byly zdůrazněny všemi experty/expertkami, se kterými byly vedeny rozhovory při přípravě této analýzy. Z kvalitativní studie *Podnikatelky?* (Švarcová, Marková Volejníčková, Křížková 2021: 70) vyplývá, že samy podnikatelky mnohdy poukazují na to, že jim chybějí zdroje informací o nastavení odvodového systému. Tento problém se týká například žen OSVČ, jež vykonávají živnostenskou činnost za podmínek blízkých švarcsystému, tedy ve formě nahrazující zaměstnání z popudu zaměstnavatele/zaměstnavatelky spíše než kvůli vlastním podnikatelským ambicím. Nedostatek informací ohledně nastavení českého systému dávek sociálního zabezpečení je může vést k rozhodnutí přijmout práci na tzv. švarcsystém, aniž by byly schopné zvážit případné dopady na situace jako mateřství, nemoc, ošetřovné atd. Nejen u této skupiny sebezaměstnaných identifikovaly autorky studie problém nedostatku dostupných informací o daňových a odvodových povinnostech OSVČ. Živnostníkům a živnostnicím tedy obvykle nezbyvá než se spolehnout na zkušenosti dalších sebezaměstnaných v jejich okolí nebo na fóra na internetu apod. Daňová legislativa se však často mění a už jen proto mohou být tyto internetové diskusní platformy nespolehlivé. Kde však mohou malí OSVČ najít ucelený zdroj informací? Kurzy daňového účetnictví jsou v rukou KDP ČR a jsou velmi drahé. Jediné praktické souhrnné doporučení pro OSVČ, které jsem našla dostupné veřejně na internetu,¹⁹

¹⁸ Viz <https://wolt.com/pages/cs/cze/onboarding-cze#link-3>

¹⁹ K datu této studie (jaro 2021). Konzultováno 23. 11. 2020.

je od společnosti Aperio – Společnost pro zdravé rodičovství, z.s. Jejich článek je součástí obsáhlé publikace *Průvodce zákony pro rodiče* (Aperio 2020: 250). Kromě kategorie rodičů majících povědomí o existenci této společnosti však málokdo jejich publikaci najde. Toto informační vakuum je o to závažnější, že počet sebezaměstnaných stále stoupá a tento trend se zrychluje v letošní hospodářské krizi, a můžeme očekávat, že bude pokračovat i nadále z důvodu rozvoje digitální ekonomiky a platformní nabídky nejrůznějších druhů služeb. Kategorie nízkokvalifikovaných a nízkopříjmových OSVČ, jež mají ztížený přístup k informacím mimo jiné z důvodu nízkých finančních zdrojů alokovatelných na účetní a daňové poradce, bude tedy pravděpodobně nabírat na významu v české pracovní síle. Složitost českého daňového systému spolu s nedostatkem finančně dostupného poradenství však může zatížit aparát výběru daně a s ní spojených sankcí na straně státu a může klást překážky úspěšnému rozvoji podnikání a zvýšit riziko prekarity na straně OSVČ.

Tento problém je obzvláště palčivý pro migrující pracovníky/pracovnice. Nevládní neziskové organizace jako InBáze, Sdružení pro integraci a migraci (dále SIMI), Organizace pro pomoc uprchlíkům (dále OPU), Poradna pro integraci (dále PPI) atd. poskytují ve svých sídlech sociální, pracovní a právní poradenství migrantům a migrantkám, mezi nimi i těm sebezaměstnaným. Z expertních pohovorů vyplývá, že neziskový sektor umožňuje relativně široké spektrum vzdělávacích služeb zvyšujících povědomí migrantů a migrantek o administrativních povinnostech spojených s různými druhy výdělečné činnosti. Například nezisková organizace Slovo 21 organizuje adaptačně-integrační kurzy „Vítejte v ČR“, jejichž součástí jsou kontakty na české úřady a informace o tom, jak tyto zdroje informací využívat. Interkulturní pracovníci a pracovnice také doprovázejí migranty a migrantky na úřady státní správy a poskytují tlumočení a poradenství v základních otázkách spojených s pobytovou agendou a výdělečnou činností. Daňové a podnikatelské poradenství je méně systematické, neziskové organizace však reflektují poptávku po informacích o daňových a odvodových povinnostech a organizují tematické workshopy a školení. Například komunitní centrum InBáze pořádá každý rok v únoru/březnu školení „Jak podat daňové přiznání“.

Z rozhovorů se zaměstnanci/zaměstnankyněmi InBáze vyplývá, že dohoda o provedení práce a práce na živnostenský list jsou časté formy přivýdělku migrantů a migrantek v oblasti úklidu, gastronomie, ale i kadeřnictví a dalších služeb. V těchto odvětvích pracují hlavně ženy migrantky a k administrativní složitosti sebezaměstnání se přidává bariéra jazyková. Sebezaměstnané migrantky tak musí často spoléhat na informace získané prostřednictvím networkingu, ze svého okolí a od svých známých. Působení těchto sítí také může upevňovat ukotvení migrantů a migrantek v nízkokvalifikovaných a nízko hodnocených odvětvích, kde se známí nově příchozích již nacházejí. Sebezaměstnané migrantky se rovněž obracejí na internetová fóra, případně svou činnost provozují pomocí zprostředkovacích agentur, které jsou velmi rozšířené například u úklidových služeb. Agentury pomáhají s administrativní zátěží, ale spolupráce s nimi je dvojsečná: asistence s administrativou není vždy skutečně poskytnuta, ale cena za zprostředkování je vysoká a snižuje již tak nízké ohodnocení těchto nízkokvalifikovaných služeb.

K problémům, jimž čelí sebezaměstnaní migranti a migrantky, ještě dodejme problematiku trvalého pobytu. Cizinci z třetích zemí bez trvalého pobytu, kteří nejsou v ČR na podnikatelské vízum, ale chtějí si přivydělat, jsou povinni k zařazení do živnostenského rejstříku doložit výpis z trestního rejstříku ze země původu vydaný před méně než třemi měsíci. Změna účelu víza je velmi složitá, například přechod ze studia či zaměstnání na podnikatelské vízum je kromě výjimek možný až po pěti letech pobytu na území ČR.²⁰

²⁰ Viz <https://www.migrate.com/cs/poradna/informace-pro-cizince/cizinci-ze-zemi-mimo-eu/dlouhodoby-pobyt/zmena-ucelu-pobytu>

4. ZÁVĚRY

Počet sebezaměstnaných osob, stejně jako jejich podíl v české pracovní síle, rok od roku roste a první rok hospodářské krize v souvislosti s pandemií koronaviru nového typu tento trend utvrzuje. Fenomén sebezaměstnaní bez zaměstnanců/zaměstnankyň není možné jednoduše koncepčně sloučit s podnikatelským záměrem, zejména u nízkokvalifikovaných služeb v rozvíjející se platformové ekonomice. Sebezaměstnané osoby však čelí stejné individuální odpovědnosti za své odvodové a daňové povinnosti, ačkoli u nízkopříjmových skupin lze předpokládat nedostatek finančních prostředků na účetní a daňové poradenství nezbytné k navigaci složitými právními předpisy.

Za použití metodologie expertních rozhovorů a analýzy českých právních dokumentů zhodnotila tato studie rizika prekarity plynoucí z některých aspektů daňového a odvodového systému, zaměřila se na sebezaměstnané osoby obecně a na specificky ohrožené kategorie, jako jsou například ženy v reprodukčním věku. Tato analýza se ztotožňuje se závěry expertní studie předchozího projektu *OSVČ jako prekérní práce z pohledu daní* (Kaiserová 2018) ohledně propastného rozdílu v sociálním zabezpečení mezi OSVČ a zaměstnanci/zaměstnankyněmi se srovnatelnými příjmy.

Problémy identifikované v této navazující studii upozorňují zejména na střednědobé a dlouhodobé dopady snižování daňového základu a s nimi související nízké i odvody na zdravotní a sociální pojištění. Spolu s neúčastí na nepovinném nemocenském pojištění může mít toto racionální snižování průběžných nákladů a daňové povinnosti velmi negativní následky na úroveň sociálního zabezpečení sebezaměstnaných osob v situaci, kdy se v budoucnu naplní některé ze životních rizik, například pracovní neschopnost, mateřství, ošetřování člena rodiny nebo starobní důchod. Je zásadní, aby začínající OSVČ dobře uvážily spojené nádoby nízkého daňového základu dnes a nízké sociální ochrany zítra. Nezbytným podkladem k těmto úvahám je přístup ke kompletním, aktuálním a uživatelsky přehledným informacím. Dalším identifikovaným faktorem prekarity je práce prostřednictvím digitálních platforem. Na tento fenomén se analýza zaměřuje také z důvodu, že se jedná o málo prozkoumaný segment českého pracovního trhu navzdory jeho aktuálnímu i nadále očekávanému rozvoji. Daňové povinnosti platformových pracovníků/pracovnic mohou být obzvláště složité, zejména pokud má platforma zahraniční sídlo. S ohledem na typ služeb s nízkou kvalifikací a s nízkým ohodnocením, jež platformy zprostředkovávají, je otázka daňových povinností platformových pracovníků/pracovnic také otázkou přístupu k informacím a finanční náročnosti daňového poradenství. Přístup k uceleným informacím o složitém českém daňovém systému je nezbytnou podmínkou k tomu, aby sebezaměstnané osoby v rámci různých socioekonomických kategorií mohly reálně založit svou činnost, udržovat ji a rozvíjet. Prosperující sebezaměstnaní mají pozitivní vliv na hospodářský růst a na systém sociálního zabezpečení: odvedené daně přispívají do státního rozpočtu a stabilní participace na trhu práce nedává vzniknout potřebě podpory v nezaměstnanosti a dalších dávek. Z těchto důvodů je podpora sebezaměstnaných v oblasti informovanosti o daňových a odvodových povinnostech v zájmu všech zúčastněných. Systémová nedostupnost těchto informací je proto styčným bodem této studie, který je obsažen i ve strukturaci následujících doporučení.

5. DOPORUČENÍ

➤ **Zvýšit povědomí o dopadech snižování daňové a odvodové povinnosti na pozdější úroveň sociálního zabezpečení**

První doporučení této studie se týká informovanosti OSVČ o daňových a odvodových povinnostech a o limitovaných nárocích na sociální zabezpečení v případě, že se naplní nějaké životní riziko.

Mezi hlavní úskalí samostatné výdělečné činnosti patří rozpor mezi daňovou optimalizací a úrovní sociálního zabezpečení. Výdajové paušály a jiné operace snižující daňový základ jsou sice důležitou součástí finančních kompetencí sebezaměstnaných, ale je nutné také znát jejich dopady nad rámec daně z příjmů a daleko za horizont daného zdaňovacího období. Tyto dopady často nejsou sebezaměstnaným osobám dobře známé a jejich prekarizující vliv je podceňován. Dopady nízkého daňového základu společně s nepovinným nemocenským pojištěním tvoří velkou část problémů nízkého sociálního zabezpečení OSVČ. Bylo by tedy přínosné zvýšit povědomí o daňové povinnosti OSVČ. Tento problém se týká mimo jiné migrantů/migrantek, ale i pro plyně česky mluvící OSVČ jsou to složité otázky vyžadující pomoc účetního/daňového poradce nebo účetní/daňové poradkyně.

V rámci snižování průběžných nákladů se také mohou OSVČ rozhodnout neúčastnit se nepovinného nemocenského pojištění. Dopady tohoto rozhodnutí na absenci nároku na PPM, nemocenské, otcovskou a dlouhodobé ošetřovné však nejsou vždy sebezaměstnaným osobám dostatečně známy a je potřeba zvážit, zda se pojištění účastnit, v jaké výši, případně jaké existují komerční alternativy.

➤ **Zvýšit povědomí o daňové povinnosti nad rámec daně z příjmů, zejména u platforem**

Uber na svých webových stránkách upozorňuje řidiče/řidičky, že jim vzniká povinnost odvést DPH ze servisního poplatku z každé jízdy, tímto způsobem: „Společně s registrací jako osoba identifikovaná k DPH ti nově vyplývá povinnost každý měsíc podávat přiznání k DPH. Všechny potřebné podklady a faktury máš k dispozici na portálu partnera. Přiznání k DPH se opět odesílá elektronicky na příslušný daňový úřad a s jeho vyplněním ti pomůže tvůj účetní poradce.“ (Uber.com 2020) Bylo by samozřejmě naivní se domnívat, že každý řidič/řidička firmy Uber má účetního poradce / účetní poradkyni. Vyplývá to z úvodní problematiky této analýzy: OSVČ není automaticky podnikatelem/podnikatelkou a nemusí disponovat kompetencemi či finančními prostředky nutnými k získání těchto kompetencí. Toto platí zejména u zahraničních plnění, jejichž rozvoj můžeme v rámci digitální ekonomiky očekávat. Už neplatí, že mezinárodního obchodu se účastní etablovaní aktéři s kompetentním účetním oddělením. S rozvojem platformové ekonomiky se (často nevědomky) účastní mezinárodních transakcí jednotlivci ve službách s nízkou kvalifikací a s nízkými příjmy. A o tom je potřeba veřejnost vzdělávat.

Rozvoj platformové ekonomiky však, zdá se, zastihuje nepřipravené i aktéry/aktérky z odborné veřejnosti a z institucí trhu práce. Jen velmi málo kvantitativních a kvalitativních studií pokrývá tento narůstající segment trhu práce, chybí i zájem českých odborových organizací (Mangarella 2021). Bylo by tedy vhodné zvýšit povědomí o fenoménu platformového zaměstnání nejen u samotných OSVČ, ale také u vědecké obce, která by mohla v důsledku sběru a analýzy dat výrazně přispět k lepšímu poznání problematiky digitálních platforem a jejich prekarizujících aspektů.

➤ **Jakým způsobem dosáhnout lepší informovanosti OSVČ?**

- **Dostupné poradenství**

Nejrealističtějšími aktéry pro zvyšování povědomí sebezaměstnaných o jejich odvodových a daňových povinnostech se zdají být ministerstva (dále MPO, MF, MPSV), která s podporou z fondů EU (např. z Operačního programu zaměstnanost) mohou motivovat již existující subjekty s expertizou v daňové

oblasti, jako jsou Komora daňových poradců ČR (dále KDP ČR), odborové svazy, Asociace malých a středních podniků (dále AMSP) apod., ke zprostředkování poradenství sebezaměstnaným osobám s omezenými finančními prostředky. Jednou z možností je kopírovat pro bono (bezplatné) aktivity České advokátní komory (ČAK 2018) v oblasti *právního poradenství* a rozvíjet podobnou iniciativu v oblasti *poradenství daňového*. Pokud fyzická osoba splní podmínky nemajetnosti, může jí být na základě podání žádosti a v některých případech zaplacení poplatku ve výši 100 Kč přidělen právník na orientační poradou v délce nejméně 30 minut a nejvýš 120 minut ročně (podle §18a zákona o advokacii). Kromě orientační právní porady poskytuje ČAK také pro bono právnícké služby podle §18c ve větším rozsahu pro fyzické i právnícké osoby v případě, že to majetkové poměry odůvodňují. Pokud by se podařilo podobné postupy ukotvit v Komoře daňových poradců ČR, bylo by to velmi prospěšné pro rostoucí populaci sebezaměstnaných, kteří jsou ohroženi prekaritou na měnícím se trhu práce. Není to sice systém bezchybný (je uváděn například problém ručení za poskytnuté rady), ale v kontextu absence jakéhokoliv systému bezplatného daňového poradenství by to byl jistě dobrý začátek.

V analýze dobrých praxí ze zahraničí (Mangarella 2021) je vyzdviženo jako dobrá praxe pracovní právní poradenství zdarma pro nízkopříjmové zaměstnance/zaměstnankyně v bavorských městech: zapojení územních samospráv je další možnou cestou k dostupnému daňovému poradenství. V České republice je již takto umožněno poradenství právnícké. Fyzické osoby s trvalým pobytem na daném území se mohou registrovat ke 30minutovému rozhovoru s právníkem, který poskytuje poradenství například v prostorách magistrátní kanceláře města. Stejný systém krátkých orientačních rozhovorů s daňovým poradcem / daňovou poradkyní by mohl být velmi přínosný. Hmotná a právní odpovědnost za poskytnuté poradenství je jistě složitá otázka, na tuto problematiku naráží i právní poradenství, avšak společenský prospěch bezplatného poradenství je tak významný, že tato překážka nezakládá důvod tyto služby neposkytovat.

- **Přehlednější digitální komunikace**

V obecnější rovině existuje jistě prostor pro výrazné zlepšení v digitální komunikaci orgánů státní správy. Například první návštěva živnostníka/živnostnice na živnostenském úřadě by mohla být příležitostí k předání informační brožury či k odkázání na webový portál, kde by byly jednoduše, graficky a uživatelsky přehledně prezentovány základní daňové a odvodové povinnosti začínajících podnikatelů a podnikatelek. Portál Businessinfo.cz, zaštiťovaný agenturou CzechTrade, nabízí mimo jiné možnost položit on-line dotaz o podnikání v ČR a v EU nebo jsou zde rozsáhlé informace o podnikání v ČR v anglickém jazyce. Tento portál není sice specificky zaměřen na začínající živnostníky a živnostnice a nenalezneme na něm tedy grafické uživatelské rozhraní vysvětlující krok za krokem základní daňové a odvodové povinnosti v ČR, ale jedná se přesto o dobrou praxi, kterou by bylo možné rozšířit a uvést do povědomí začínajících sebezaměstnaných, například při registraci na živnostenském úřadě.

- **Jednodušší administrativní povinnosti OSVČ**

Tento závěrečný bod navazuje na problém informovanosti a nahlíží na něj z jiného úhlu. Pro OSVČ zejména v nízkokvalifikovaných službách a v nízkopříjmových skupinách je otázka přístupu k informacím ústřední z toho důvodu, že je bez něj de facto nemožné se ve složitém daňovém systému orientovat. O tom, že existuje prostor pro zlepšení legislativního rámce a snížení administrativního břemene OSVČ, svědčí i letošní zavedení paušální daně, která zahrnuje v jednom poplatku daň z příjmů, zdravotní i sociální pojištění a ruší povinnost podávat daňové přiznání a pojistné přehledy. Jednou z hlavních motivací pro tuto novelu bylo podle slov finanční správy snížení administrativní náročnosti a omezení nejistoty poplatníka/poplatnice. Novela tedy jasně reflektuje, že složitost systému je problematická a že existuje poptávka po nápravě. Tyto ambice však zůstaly z velké části

nenaplněny, jelikož se paušální režim vyplatí až OSVČ s vyšším příjmem²¹ a při neuplatňování dalších slev. Osobám s nízkými příjmy, tj. kategoriím nejvíce ohroženým prekaritou, nenabídne tato novela žádné východisko. Je proto na místě formulovat doporučení, aby snaha o zjednodušení administrativních povinností OSVČ pokračovala. Ne však formou daňové optimalizace pro středně příjmové OSVČ, jako je tomu nyní, ale se zaměřením na ohrožené skupiny sebezaměstnaných, pro které může přehlednější administrativa znamenat krok od prekarity směrem k větší finanční jistotě a pevnějšímu ukotvení na trhu práce.

6. LITERATURA

Aperio. (2020). *Průvodce zákony pro rodiče*. Praha: Aperio.

businessinfo.cz (nedat.) Start your business (online). Cit. 13. 4. 2021. Dostupné z: <https://www.businessinfo.cz/psc/start-your-business/>

ČAK (2018). *Bezplatné právní poradenství* (online). Cit. 13. 4. 2021. Dostupné z: <https://www.cak.cz/scripts/detail.php?id=2617>

ČSÚ (2020). *Míry zaměstnanosti, nezaměstnanosti a ekonomické aktivity – říjen 2020*. (online) (cit. 15. 4. 2021). Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/miry-zamestnanosti-nezamestnanosti-a-ekonomicke-aktivity-rijen-2020>

Dombrovský, T. E. (2020). *Datová snídaně: Změny pracovního trhu na podzim 2020*, LMC. (online). Cit. 8. 4. 2021. Dostupné z: <https://magazin.lmc.eu/datova-snidane-lmc-pracovni-trh-na-podzim>

Drahokoupil, J., Fabo B. (2016). *The platform economy and the disruption of the employment relationship*. „ETUI Policy Brief n. 5/2016. Brusel: ETUI. (online). Cit. 8. 4. 2021. Dostupné z: <https://www.etui.org/sites/default/files/Platform%20economy%20Drahokoupil%20Fabo%20Policy%20Brief%20PB%202016.05.pdf>

EESC (European Economic and Social Committee) (2020). *Fair work in the platform economy (Exploratory opinion at the request of the German presidency)*. (online). Cit. 8. 4. 2021. Dostupné z: <https://www.eesc.europa.eu/cs/our-work/opinions-information-reports/opinions/fair-work-platform-economy-exploratory-opinion-request-german-presidency>

Homfray, Š. (2018). *V kvelbu i na statku. Právní úprava a prekarizace samostatné výdělečné činnosti žen*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. (online). Cit. 18. 3. 2021. Dostupné z: http://osvc.soc.cas.cz/sites/osvc.soc.cas.cz/files/v_kvelbu_i_na_statku_def.pdf

Homfray, Š. (2021). *Mikropodnikání a prekérní výdělečná činnost z pohledu práva. Rodinné podnikání, franchising a platformová ekonomika*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. (online). Cit. 13. 4. 2021. Dostupné z: <http://prekarita.soc.cas.cz/>

Kaiserová, R. (2018). *OSVČ jako prekérní práce z pohledu daní*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. (online). Cit. 18. 3. 2021. Dostupné z: http://osvc.soc.cas.cz/sites/osvc.soc.cas.cz/files/osvc_jako_prekerni_prace_z_pohledu_dani_def.pdf

KDP (2021). *Přihlásit se do systému paušální daně můžete jen do 11. ledna. Další šanci dostanete až za rok*. (online). Cit. 8. 4. 2021. Dostupné z: <https://www.kdpcr.cz/informace/aktuality/prihlasit-se-do-systemu-pausalni-dane-muzete-jen-do-11-ledna-dalsi-sanci-dostanete-az-za-rok>

Mangarella, A. (2021). *Sebezaměstnání a prekarita: mezinárodní srovnání a dobré praxe*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. (online). Cit. 13. 4. 2021. Dostupné z: <http://prekarita.soc.cas.cz/>

²¹ Cca nad půl milionu Kč při paušálních výdajích 60 %.

Morávek, D. (2020). *Problém paušální daně OSVČ, o kterém se nemluví: Hypotéky a úvěry.* (online). Cit. 8. 4. 2021. Dostupné z: <https://www.podnikatel.cz/clanky/problem-pausalni-dane-osvc-o-kterem-se-nemluvi-hypoteky-a-uvery/>

MPO (2020). *Statistické údaje o podnikatelích.* (online). Cit. 8. 4. 2021. Dostupné z: <https://www.mpo.cz/cz/podnikani/zivnostenske-podnikani/statisticke-udaje-o-podnikatelich/>

MVCR (nedat.). *Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv* (online). Cit. 13. 4. 2021. Dostupné z: <https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/>

OECD (2021). *Self-employment rate* (indicator). Dostupné z: <https://data.oecd.org/emp/self-employment-rate.htm>

Švarcová, M., Marková Volejníčková, R., Křížková, A. (2021). *Podnikatelky?* Praha: SLON.

Uber.com (2020). *Jak se zaregistrovat jako osoba identifikovaná k DPH?* (online). Cit. 13. 4. 2021. Dostupné z: <https://www.uber.com/cs-CZ/blog/jak-se-zaregistrovat-jako-osoba-identifikovana-k-dph/>

Uber.com (nedat.). *Připoj se k flotile.* (online). Cit. 13. 4. 2021. Dostupné z: <https://www.uber.com/cz/cs/drive/vehicle-solutions/fleet-partners/?city=prague>

Žurovec, M. (2020). *Spočítejte si, zda se vám vyplatí paušální daň.* (online). Cit. 8. 4. 2021. Dostupné z: <https://www.mfcr.cz/cs/aktualne/tiskove-zpravy/2020/spocitejte-si-zda-se-vam-vyplati-pausaln-39714>

Žurovec, M. (2021a). *Kompenzační bonus bude od února 1 000 Kč denně, dosáhne na něj více lidí.* (online). Cit. 8. 4. 2021. Dostupné z: <https://www.mfcr.cz/cs/aktualne/tiskove-zpravy/2021/kompenzacni-bonus-bude-od-unora-1-000-kc-40912>

Žurovec, M. (2021b). *Paušálně bude letos platit daň a pojistná 70 tisíc živnostníků.* (online). Cit. 8. 4. 2021. Dostupné z: <https://www.mfcr.cz/cs/aktualne/tiskove-zpravy/2021/pausalne-bude-letos-platit-dane-a-pojist-40535>

Další Internetové zdroje

Finanční správa: <https://www.financnisprava.cz/>

Sdružení pro integraci a migraci: www.migrace.com/

Portál veřejné správy: <https://portal.gov.cz/>

Prekarita jako reálná zkušenost sebezaměstnaných a mikropodniků: <http://prekarita.soc.cas.cz/>

Wolt: <https://wolt.com/pages/cs/cze/onboarding-cze#link-3>

7. SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AMSP	Asociace malých a středních podniků
ASPI	automatizovaný systém právních informací
ČAK	Česká advokátní komora
ČSSZ	Česká správa sociálního zabezpečení
ČSÚ	Český statistický úřad
DPFO	daň z příjmů fyzických osob
DPH	daň z přidané hodnoty
DPP	dohoda o provedení práce
DPPO	daň z příjmů právnických osob

ETUI	The European Trade Union Institute (Evropský odborový institut)
FO	fyzická osoba
KDP ČR	Komora daňových poradců České republiky
MF	Ministerstvo financí
MPO	Ministerstvo průmyslu a obchodu
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí
NP	nemocenské pojištění
OČR	ošetřování člena rodiny
OSVČ	osoba samostatně výdělečně činná
OPU	Organizace pro pomoc uprchlíkům
PO	právnícká osoba
PPI	Poradna pro integraci
PPM	peněžitá pomoc v mateřství
SIMI	Sdružení pro integraci a migraci
SJM	společné jmění manželů
s. r. o.	společnost s ručením omezeným
SVČ	samostatná výdělečná činnost
VŠPS	výběrové šetření pracovních sil
ZDP	zákon o dani z příjmů